

Mehriban ALİYEVA
UNESCO'nun iyi niyet elçisi
Haydar Aliyev Vakfı Başkanı

MUĞAM KARABAĞ OKULU



AZERBAIJAN MUĞAMI, UNESCO'NUN KARARIYLA SÖZLÜ VE MADDİ OLMAYAN BAŞYAPIT MİRASLARI ARASINA ALINDI VE TÜM İNSANLIĞIN KÜLTÜRÜ İÇİN ÖNEMLİ DEĞERLERDEN BİRİ OLARAK KABUL EDİLDİ. AZERBAIJAN HALKININ KÜLTÜR DEĞERİNİN AYRILMAZ BİR PARÇASI OLAN MUĞAMIN MİRAS LİSTESINE ALINMASI, HEM BU TÜRÜN USTALARINA BİR HİZMET OLARAK, HEM DE MEDENİ DÜNYANIN DİKKATİNİ BU MUHTEŞEM DEĞERE ÇEKME GİRİŞİMİ OLARAK AZERBAIJAN'DA BÜYÜK SEVİNÇLE KARŞILANDI.

Tarihi uzun yüzyıllara dayanan muğamın en geliştiği devir -uzmanlarca Doğu Rönesansı olarak adlandırılan devirde - Yunan-Roma medeniyetinin etkisiyle Azerbaycan'da edebiyattan mimarlığa kadar mucizelerin yaratıldığı devre denk gelir ki bu dönemde yaratılan eserler dünyanın altın miras kültür fonuna alınmıştır. Sonraki devirlerde muğamın gelişmesi onun içeriğini değiştirmede. Muğam günümüzde de kendine özgü bir dünyaya olup bir taraftan geçmişin mirasını olmayı diğer taraftan çağdaş sanat

olmayı sürdürmektedir. Bu sanattaki zorlu kural, taleplerine göre doğaçlama ile uyuşma ve konunun sanat gelişimiyle uyuşmasında yatmaktadır.

Muhteşem Muğam kültürü zengin felsefe, müzik ve edebiyat temelinde gelişmiştir. Muğam söyleyen sanatçı, dinleyici tarafından geçmişin görüntüsünü nesilden nesle taşıyan olarak kabul edilir ve aynı zamanda dinleyicinin ebedi gerçekle buluşmasını sağlar, gönlünü teskin eder.

Geçmiş yüzyılın kültür mirası olan bu sanatın günümüze kadar ulaşabilmesinin sebebi sırdır. Eskiden var

olan hiçbir akademik kitap bu sanatın canlanması için bir farklılık yaratamaz. Muğam sanatçıları – ki bu sırrın yaşatılması için seçilmiş kişilerdir – her çıkışlarında bahar gibi yeşeren bu canlı müziği ve canlı şiiri hakkıyla icra edebilmektedirler.

Sanatın sentetik türü olan Muğam, Azerbaycan klasik şiirlerine; derin kinaye ve sembollere dayanmaktadır. Kullanılan dil mistik mana ile birleşir, bu sebeple satırlardaki ve kıtalardaki gerçek anlamları, doğu felsefesini, sembol ve deyimleri, sıradan insanların anlamadıkları satırları,



Uluslararası Harp Bülbul Müzik Festivali, Ağdam, 1989

şifresel olarak çözen bilgiler tarafından izah edilebilir. Muğam sanatçılarının hepsinde bulunan satırları gizemli yapma kabiliyeti, çocukluk yaşlarından itibaren gelişmeye başlar ki bu gizem, gazeller yazılırken kullanılır ve daha çok muğamın müzikal taleplerine yakındır. Muğam sanatçılarının hiçbirisi kaç tane gazeli ezbere bildiğini net olarak söyleyemez, ancak yeri geldiğinde onlar konusuna göre gazelleri ezbere okur.

Muğam, Azeri bestekarlar için bitmez tükenmez ilham kaynağıdır. Senfonik klasik tarzda yaratılan Muğam, birçok doğu ve batı orkestraları tarafından başarıyla icra edilmektedir. Ayrıca bu şekilde yaygınlaşan Muğam gerçekten çağdaş bestekarların sanatsal arayışları ve yorumları için sınırsız kaynak görevi yapmaktadır. Muğamı sadece iyi bilenler onu eserlerde "kavrayabilirler",

çünkü bazı çalışmalar ilk bakışta muğamı direk yansıtmamaktadır.

Azerbaycan'da muğamın hem yalın, hem de aletlerle icra edilen türleri yaygındır. Muğamı aletlerle icra eden grup üyeleri çeşitli sazlar çalabilir, ancak Muğam geniş alanlı olduğundan sazlar altta kalabilir. Muğam aletle icra edildiğinde aletler çeşitli ve zengin olmasına rağmen, Muğam en üst seviyeye çıktığında yalın okunur. Özellikle yalın okunduğu sırada dinleyici Muğamdaki mistik havayı yakalar, ki Muğama yüksek değer verenler bu duruma müzikal meditasyon demektedir.

Azeriler muğamı icra edenlere geleneksel olarak hanende derler. Hanendenin icrasında onu müzikal takım takip eder. Muğam için müzik çalan çalgı grubu, triodan (tar, kemençe, def) tam orkestraya kadar çikabilir.

Azerbaycan'da Muğam sanatçıları için birkaç ünlü okul mevcuttur. Bu tür tüm Azerbaycan genelinde yaygın olmasına rağmen Muğam sanatının esas merkezleri Bakü, Şamahı, Gence, Nahçıvan ve Şuşa kentleridir. Muğam sanatında özel bir yeri olan Karabağ makamı, esas olarak Şuşa'da şekillenmiştir.

Azerbaycan Muğamının ilk albümü 1902'de çıktı. Azerbaycan Muğamlarını kaydetmek için önde gelen şirketler: İngilizlerin "Grammofon", Almanların "Sportrekord" ve Fransızların "Pate rekord" şirketleriydi. 1913 yılından itibaren bu şirketler Riga, Moskova, Varşova, Petersburg, Kiev, Tiflis ve Bakü'de daimi şubelerini açtılar. Ayrıca Azerbaycan muğamları "Konsert Rekord", "Monarh Rekord", "Ekstrafon", "Grammofon Rekord" gibi Rus



Şuşa şəhərində müzik aletləri atölyesi

şirketleri ve "Premier Rekord" adlı Macar şirketi tarafından da kaydı yapılıyordu. Sovyetler döneminde Muğam sanatının önemli plakları Aprelev ve Nogin fabrikaları tarafından üretilirdi.

Bu kayıtların büyük bir kısmı Azerbaycan ses sanatı devlet arşivinde toplanmış durumdadır. Bazı plaklar ise Azerbaycan Müzik Kültürü Devlet Müzesinde korunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Muğamının birçok örneği İngiltere kütüphanesinin milli plak arşivinde ve diğer birçok arşivde de korunmaktadır.

Azerbaycan'da bu eski kayıtları yeniden onarma çalışması ile ilgili büyük işler yapıldı. Özellikle XX. yüzyılın başına ait olan plaklar onarıldı ve dijital formata dönüştürüldü. Bu kayıtlar, daha önce tek kayıt halinde

durur ve yayınlanarak dağıtım yapılmazdı.

Birinci Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğu'nun çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin kurulması sonucunda meydana gelen siyasi tufanlar Muğam türünü derin krize sürükledi. Sovyet ideolojisine göre eski sanat türünü temsil ediyordu ve emekçi proleterliğe yabancıydı. Hatta muğamın başlıca aleti tar bile saldırıya maruz kaldı. Yerden yere vurulan Muğam kültürü, bir şekilde kültürel hayata dönebildi. Ancak Sovyetler döneminde Karabağ tarzındaki muğam ustalarının ilk yüksek kaliteli plakları, 30'lu 50'li yıllarda çıkarılabildi. Bunlara örnek olarak; Han Şuşinskiy, Zulfi Adigozalova, Seida Şuşinskaya, Abulfat Aliyev, Mutallim Mutallimov, Yagub Mamedov, İslam

Rızayev, Arifa Babayeva, Murşuda Mamedova, Gadira Rustamova, Suleyman Abdullayev gibi ustaların sesli plakları gösterilebilir.

Ve nihayet muğam sanatçılarının üçüncü nesli XX. yüzyılın sonunda muğam sanatının tescil edilmesini başardı. Bu nesli Vahid Abdullayev, Sahavet Mamedov, Zahid Guliyev, Garahan Beybudov, Mansum İbragimov, Sabir Abdullayev, Fehruz Mamedov gibi hanendeler temsil ediyordu.

Dediklerine göre bir halkın büyük bir kabiliyetin doğmasını yüzyıllarca beklemesi gerekiyormuş. Doğumuna yakın onun dinlemesi için ninniler, iyiyi ve kötüyü ayırtabilmesi için masallar, ecdatlarının müzik mirasıyla buluşabilmesi için türkülerin hazır tutulması gerekiyor-



Ünlü Tar çalar Mirze Sadık'ın müzik grubu

muş. Net belli olan bir şey vardır ki eğer bir halk veya çevre bir kabiliyeti algılamaya hazır değilse, kabiliyet sahibi insan üzerine düşeni hayatının sonuna kadar gerçekleştirilememekle kalmayıp aynı zamanda toplumun taleplerine cevap veremeyen bir birey de olabilir. Bu açıdan Karabağ türkücü hanendelerine kader gülmüştü. Onlar öyle bir yerde ve öyle bir zamanda doğdular ki onların çevresi büyük kabiliyetleri algılamaya hazırды.

Büyük kabiliyetin Karabağ'da doğması, kaderin bir cilvesidir. Bu kabiliyetler; herkesin türkü söylediği, güzel sesin ve güzel kabiliyetin farkına varıldığı bir bölgede doğdular. Her bir Karabağ'lı, dağlı düz Karabağ'da ya da Şuşa veya Akdağ'da doğmasına bakılmaksızın, sadece muğam

sanatını anlamakla kalmayıp gerektiği takdirde her türlü halk türküsünü okuyabilirdi. Ayrıca her Karabağ'lı bu türe değer veren gerçek ortamın ve Muğam ustalarına oldukça önem veren topluluğun bir ferdiydi.

Dediklerine göre Muğam, insan gönlünü şekillendiriyormuş. Karabağ bölgesinde bu, ikilemlidir: buradaki doğa da insan gönlünü şekillendirir ve buradaki insanların gönlü olabildiğince her türlü güzelliği ve müziği kabullenir. Muğam Karabağ Okulu temsilcileri, kendi halkının müzik kültürünü geliştirerek yeniden vatandaşlarını etkilemeyi başardı. Bu bölgeye özgü olan güzellik, uyum ve sakinlik aynadan yansır gibi müzik kültürüne yansımıştır ve bu yansıma uzun yıllar boyu tüm Karabağ

Muğam ustalarında görüldü.

Karabağ Muğam hanendelerinin çoğu Şuşa doğumludur. Şuşa teması, tıpkı Şuşa'nın kendisi gibidir. Fethedilmez kale ve tüm Azerbaycan'ın kültürel kutsalı gibi her zaman türkülerde yer alacaktır.

Şuşa tarihi her Şuşa'lı vatandaş sadece Karabağ'ın çeşitli yazılarıyla tanıtılmamıştır. Onlar için "Karabağ hakkındaki hikayeler" ve "Karabağnameler" elyazması kitaplar olarak kabul görmemiştir. Şuşa'lılar için tüm bunlar bugünkü ve geçmişteki hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Birçok tarihi epizotlarda yer alan bilgiler, sözel olarak nesilden nesle anlatılmış, tarihi olayların detayları korunmuş ve bu bölge ile ilgili gerçek tarihin ayrıntıları yansıtılmıştır.



Han Şuşinski'nin grubu. Soldan sağa: Han Şuşinski, Bahram Mansurov ve Talat Bakıhanov

"Karabağnameler" burada yaşayanlar için canlı bir tarih olmuştur ki oradaki tarihi gerçekler geçmiş ile günümüzdeki yaşananları birbirine bağlamaktadır. Bu bölgenin tarihi ve doğası Karabağ Muğam okulunun esas konusunu türetmiştir: Karabağ teması. Bu anlamda "Karabağ Şikyastesi" adlı meşhur Muğam Karabağ hanendelerinin geçmişte ve günümüzdeki kartviziti niteliğindedir.

Şuşa bölgesi çok sayıda müzik adamı yetiştirmiştir ve bunların çoğu da Şuşa'lı lakabını almıştır. Büyük Rus şairi Yesenin'in dediği gibi "Eğer şairse Şiraz'dan, türkücü ise Şuşa'dan olsun". Şuşa bölgesi dünyaya birçok kabiliyetli türkücü, hanende, bestekar ve müzik ustası hediye etmiştir ki bunların her biri icra ustalığı konusunda ansiklopedi yazacak kadar nitelikli ustalar olmuştur.

Şuşa bölgesi her zaman doğunun müzikal konservatuarı olmuştur. Bu bölgeye ya müzik hayranları gelir

ya da müzik öğrenmeye gelirlerdi. Ancak bu bölge, sadece müzik adamlarıyla meşhur olmamıştır. Buradaki eşsiz doğa faktörleri birçok meşhur insanın adıyla birlikte anılmalıydı ki Şuşa'ya değer bir yansıma ortaya çıksın. Çeşitli alanlardaki başarılı insanlar burada dünyaya gelmeliydi, çünkü onların ellerinde yapılan aletlerle, onların elleriyle yapılan inşaatlar ve salonlarla, onların elleriyle yazılan şiirlerle daha önce keşfedilmemiş bu müzik sanatı yayılabilirdi. Bu şehrin atmosferi, Aleksandr Duma'nın Kafkas seyahati ile ilgili eserinde yer almıştır. Eserde Karabağ'ın yönetici hanımı şaire Natavan'ın tüm karakteristik özellikleri ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Şuşa'daki temiz, kristal kadar saf doğal pınarlar o kadar meşhur olmuş ki, buradaki en meşhur pınarlardan birisi olan İsa Bulak pınarı Şuşa'nın sembolü olarak kabul edilmiştir. Buradaki dağların ucu güya gökle

birleşiyordu, çevrede insanı büyüleyici bir kır manzarası vardı ve görünmeyen akustik uyum gök altında açık müzikal salon yaratmış gibiydi. Burada dağlarla çevrili "Cıdır düzü" adlı kır, kim bilir ne kadar kabiliyetli şarkıcıyı dinledi ve gördü. Ancak her yerde görülen Şuşa çocukları, buradaki bu doğa mucizesinde de "yaramazlık" etmişlerdir. Muğam müziğini daha yeni yeni kavramaya başlayan çocukların zil gibi ince sesleri, her gün dağlardaki çeşitli tepeliklere ulaşır, tekrardan yankılanıp dağlara çarpar ve tüm yankılar birbirine karışırdı. Böyle birçok kez tekrarlanıp güçlü yankılanan eşi görülmeyen polifonik ses, pınarların şırıltısı, ağaçların hışırtısı ve kuşların ötmesiyle koro şeklinde çıkan doğal ses, ancak çocuk fantezisinde yaratılabilirdi.

1987 yılında bölgede uluslararası "Harıbülbül Muğam Festivali" yapıldı. Festivalin adı bu bölgedeki dağlarda yetişen güzel bir çiçekten

alındı. Bu festivalde birçok genç ses, şöhret kazandı. Şuşa şehri Ermeni baskıncılar tarafından 1992 yılında işgal edilince, buradan çıkan bütün meşhur sesler mülteci durumuna düştü. Günümüzde özellikle mülteci kamplarında yaşamakta olan festival birincileri, o kara günlerden sonra şarkı söylemeyi bıraktıklarını hüznüyle ifade ediyorlar. "Biz, dağ insanları düz alanda ne şarkı söyleyebiliriz ne de yaşayabiliriz. Bizim gönlümüz orada, Şuşa'da kaldı. Dağ pınarları ve dereleri olmadan, dağın saf havası olmadan, Cıdır düzü kırındaki kuşların hıçkırıkları olmadan nasıl şarkı söyleyelim?" diyorlar. Bu soruya bir cevap bulunur mu? Bu çocukların güçsüzlüklerinden ve kalplerindeki derin acizliği algılamaktan dolayı sarılmamak elde değildir.

Yazılı olmayan kurallara göre, Şuşa'daki müzikli toplantılar birkaç sınıfa ayrılırdı. Birinci sınıf: müzikli toplantıya üst kalitedeki şarkıcıların geldiği Şuşa meclisleridir. Buradaki en önemli nokta şarkıcının daha kimsenin söylemediği şiiri – ister eski el yazması eserlerden bulmuş olsun ister çağdaş şairlerin yazdıkları olsun – okurdu ve şarkıda kullanılan şiir mısralarının kaliteli olması da önemliydi. Bu meclislerde dans melodileri kabul görmüyordu, muğam tüm farklılığıyla okunurdu fakat hiçbir zaman dans melodileri okunmazdı.

İkinci sınıf meclise ise; çok ileri seviyede olmayan şarkıcılar katılırdı. Bu meclislerde de muğam geleneksel tarzda okunurdu, iki saat kadar muğam okunduktan sonra herhangi bir halk şarkısının okunmasına veya birkaç kişinin dans etmesine de müsaade edilirdi.

Üçüncü sınıf meclisler ise; eğlenmek isteyen herkesin geldiği meclisti. Bu meclisler, eğlenceye yönelik olup mecliste ciddi şarkılar okunmazdı, hareketli, eğlenceli şarkılar okunurdu. Kendine saygısı olan hanendeler



*Hanende
Muhammed
Ferzeliyev'in müzik
grubu*



Sadıkcan



Macit Behbudov



Meşhedî Cemil Emirov



bu tür meclislere gelmezlerdi. Parti ve düğünlerdeki eğlenceler bu tür meclisleri andırır. Bu mecliste esasen melodik, hareketli şarkılar okunur ve özel olarak dansçılar da davet edilirdi.

Birinci sınıf meclisler için şartların yüksek olması, uzun yıllar sanatçıların icra seviyesini koruyabilmesinin sebeplerindendir. Bu yüksek seviyeye dinleyiciler de dahildir. Çünkü muğam sanatının gerçek bilginlerinin toplandığı bu tür meclislerin yapılması, bu türün gelişmesine ve büyümesine etki etmiş, kendine ait tüm kuralları koruyabilmiş ve halk sanatının devamlı canlı türü olarak kalmayı başarmıştır.

Şuşa bölgesi özellikle birinci sınıf meclisleriyle şöhret kazanmış ve belki de bu yüzden doğu konservatuari

ünüyle tanınmıştır. Azerbaycan halkının dilinde şöyle bir deyim boşuna meydana gelmemiştir: Şuşa çocukları ağlarken "Seygah" muğamı motifinde, gülerken "Şahnaz" muğamı motifinde gülüyorlar.

Yazar Abdurrahim Ahverdiyev'in belirttiğine göre, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bakü, Şamahı, Aşkabat, Tahran veya İstanbul'daki herhangi bir müzik grubuyla karşılaşırsanız aralarında mutlaka Şuşa'lı bir müzikçi vardır. Onlar kendi müzik modasını tüm doğuya yaymışlardı ve sesini, müzik maharetini ölçmek isteyen herkes Şuşa'ya geliyordu. Sesini ve maharetini ölçüp gidenler, hanende seviyesine gelince kendi sesleri hakkında Hacı

Hüseyin, Sadıkcın, Mirza Muhtar, Cabbar Garyağdıoğlu veya muğam sanatının Karabağ'daki önemli isimlerinin neler dediklerini aktarırlardı.

Azerbaycan'da petrolden ilk defa gelir elde etmeye başlanmasıyla birlikte muğam sanatı da etkilendi ve gelişti. Bakü'deki petrol üreticileri arasından çıkan hamiler tarafından organize edilen "Doğu geceleri" büyük bir başarı getirdi. Bunların birincisi Şuşa tiyatrosunda yapıldı. Karabağ Muğam okulunun temsilcileri, Bakü ve diğer şehirlerde düzenlenen "Doğu Geceleri"nde icra etmeye başlayınca, o yıllar müzik için önemli bir yenilik mahiyetinde oldu."Doğu Geceleri" ile birlikte geleneksel müzik toplantılarının devri başladı ki bu sa-



Ressam: Elturan



Ressam: İsmail Memmedov

nata merakı olan kendi isteğine göre gecelere gelirdi ve böylece gerçekten muğam sanatının değerini anlayanlar toplanırdı.

Karabağ Muğam okulu XX. yüzyıl boyunca müzik dünyasına yeni ve parlak sanatçılar kazandırdı. Dağlık Karabağ çatışması zorla kazanılan hanendeler geleneğini de bozdu. **Derler ki; silah sesinin olduğu yerde müzikler susar. Karabağ hanendeleri susmuyorlar, söylüyorlar. Ancak onların türkülerinde bugün onların acısı, ıstırabı, mağduriyeti yer almaktadır. Bir zamanlar meşhur Cabbar Garyağdioğlu bu sözleri söylüyordu: "Ben cennete girersem ve orada Karabağ yoksa benim neyime?"**

Dünya globalleşiyor. Globalleşmekte olan dünyada anormal bir hızla çeşitli değişiklikler yaşanmaktadır. Daha önceden olmayan insanların toplu taşınmaları, dakika başı bilgilerin paylaşılma imkanı, dünya çapında yeni teknolojilerin üretilmesi tüm bunlar terörizm ve doğal felaket tehlikesiyle aynı anda yaşanmaktadır. İnsanın, dünyaya o kadar etkisine rağmen evrende bir kum gibidir. Ne globalleşme felsefesi ne de globalleşme karşıtı felsefe insanlığa kaybetmiş olduğu doğal uyumu geri vermez. Aynı şekilde kül-

tür ve medeniyetteki kayıplar da geri gelmez. Ancak aynen bu devirde biz hepimiz gelecekteki gelişmemiz için bir temeli şekillendirmeliyiz, o da geleneksel kültür paradigmasıdır. Biz ancak geleneksel kültür gücüyle, her medeniyetin içinde saklı olduğu cevherle ve her halkın kültürüyle çeşitli ve zengin medeniyete ulaşabiliriz, ayrıca öyle bir dünyaya ulaşırız ki orada geleneksel kültür korunacak ve çoğalacaktır. UNESCO'nun sözel ve maddi olmayan miras değerlerini koruma konvansiyonu aynen bu amaçlara hizmet edecektir. ✦



Ressam: Elturan